

**ЧОРНОМОРСЬКА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО:
ІСТОРИЧНІ РЕАЛІЇ, ІСТОРІОГРАФІЧНА ДИСКУСІЯ
ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ**

Протягом кількох століть українське козацтво торувало собі шлях до Чорного моря, північне узбережжя якого (включно з Кримом) уже з кінця XV ст. опинилася під владою Османської імперії. Про це один із представників відомої школи української геополітики Юрій Липа, слідом за Степаном Рудницьким, зазначав, що саме геополітичний напрямок “Південь – Північ” (т.зв. Балтійсько-Чорноморська доктрина) завжди був основною віссю українського простору, а прагнення українців до освоєння берегів Чорного та Азовського морів стало їх найважливішим історичним завданням¹. Учений обґрунтував власну концепцію Чорноморської доктрини, посиляючись при цьому, серед іншого, й на історичні уроки доби гетьмана Богдана Хмельницького. А відомий сучасний дослідник сходознавчої проблематики Ярослав Дашкевич писав, що сусідство такої велетенської держави, як Османська імперія, було не лише важливим, а – в окремі періоди протягом XV-XVIII ст.ст. – навіть вирішальним політичним і військовим фактором для існування України.²

Відносини вже одержавленого Війська Запорозького з турецькими султанами, починаючи від сміливої публікації у 1876 р. статті Миколи Костомарова про Б.Хмельницького як «данника Оттоманської Порти» й до цього часу перебувають у полі зору вітчизняних та зарубіжних дослідників (серед яких відзначимо М.Грушевського, І.Крип'якевича, В.Дубровського, М.Петровського, О.Пріцака, Д.Дорошенка, Я.Рипки, З.Абрахамовича, Я.Волинського, В.Степанкова, Г.Саніна, Д.Колодзейчика, В.Остапчука, О.Галенка, О.Федорука та ін.), які обстоюють різні, часом протилежні, позиції у своїй оцінці стосунків Чигирини зі Стамбулом: що це було – васалітет, номінальний васалітет, військовий союз чи щось інше? У цій перманентній і ось уже 130-річній дискусії підтримуємо думку Ярослава Федорука, який відзначив, що, поки не буде віднайдено автентичних текстів українсько-турецьких договорів середини XVII ст., цю тему й надалі оповиватиме пелена припущень, які можна буде трактувати лише на рівні гіпотез³. Разом з тим майже всі дослідження попередників сходяться в одному – гетьман Б.Хмельницький протягом свого правління декілька раз проводив досить активні переговори про прийняття османського протекторату⁴.

Відомо, що вже восени 1647 р. до Бахчисарая і Стамбула було відправлено козацьке посольство, яке мало заручитися турецькою і татарською підтримкою у майбутньо-

¹ Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1938 (перевидання: К., 1997). – С.237-238.

² Дашкевич Я. Україна і Туреччина. Дослідження взаємовідносин XV-XVIII ст. // Проблеми української історичної медієвістики. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С.64-65; Його ж. Козацтво на Великому кордоні // Український історичний журнал. – 1990. – № 12. – С.20-22.

³ Федорук Я. Коментарі до статті І.Крип'якевича «Турецкая политика Богдана Хмельницкого» // Український археографічний збірник. – Вип.10/11. – К., 2006. – С.196; Він же. Проблема турецького протекторату Богдана Хмельницького у 1655 році // Terra Cossacorum: Студії з давньої і нової історії України. Збірник на пошану д. і. н., проф. Валерія Степанкова / Ред. В.Смолій. – К., 2007. – С.155-156.

⁴ Див. наприклад: Рупка J. Dalsi prispevek ke korespondenci Vysoke Porty s Bohdanem Chmelnickym // Casopis Narodniho Musea. – 1931. – Т.105. – С.209-231; Quelquejay Ch. Les relations entre la Porte ottomane et les Cosaques zaporogues au milieu du XVIIe siecle // Cahiers du Monde russe et sovietique. – 1970. – №11(3). – Р.454-461; Riedlmayer A., Ostapchuk V. Bohdan Xmel'nyč'kyj and the Porte: A Document from the Ottoman Arhives // Harvard Ukrainian Studies. – 1984. – Vol. VIII. – №3/4 (Desember). – Р.453-472 та ін.

му повстанні українців проти влади Речі Посполитої⁵. Ця місія завершилася укладенням у березні 1648 р. українсько-кримського військового договору, який передбачав взаємну допомогу проти ворогів, а також згоду Б.Хмельницького направити козаків для допомоги султану в Кандійській війні з Венецією⁶.

Після смерті на початку червня 1648 р. короля Речі Посполитої Владислава IV гетьман Б. Хмельницький відразу ж відправив дипломатичне посольство до Стамбула. За дослідженнями відомого сходознавця Омеляна Пріцака, вже влітку 1648 р. між Османською імперією та українським гетьманом було укладено угоду сюзеренно-васального типу⁷. Інший сучасний історик, Валерій Степанков, віднайшов у архівосховищах Львова та Вроцлава документи, які свідчили, що це посольство мало просити у султана “прийняти його (Б.Хмельницького. – *Т.Ч.*) під свою оборону і надати допомогу проти поляків”⁸. На основі даних листа польського шляхтича Л.М’яковського російський дослідник Борис Флоря зробив висновок щодо ведення переговорів козацьким посольством полковника Филона Джалалія (восени 1648 р. той удруге вирушив до Туреччини) про отримання османської протекції⁹. Як засвідчують джерела, в обмін на заступництво султана Б.Хмельницький повинен був виплачувати данину на зразок Молдавського й Волоського князівств, надавати в разі потреби посильну військову допомогу Порті, постачати “гребців” на турецькі галери, а також передати у пряме підпорядкування Османській імперії Кам’янець-Подільський¹⁰.

Укладення договору з турецьким султаном (за іншою версією – лише ведення переговорів щодо прийняття османської протекції) у 1648 р. поклало початок формуванню чорноморської політики урядом Б.Хмельницького. Нагадаємо, що Чорне море на той час було таким собі ніби «внутрішнім озером» Османської імперії. Упродовж 1649 р. гетьман уживав заходів щодо зміни протекції – про це свідчать не тільки його листи до московського царя, а й продовження переговорів з послами Османської імперії, переписка з трансильванським князем та урядовцями Кримського ханства. Однак жодна з цих “високих” сторін (окрім хіба що Криму) не могла забезпечити своєї військової присутності в Україні й тим самим допомогти реальному утвердженню влади Б.Хмельницького, яка перебувала перед постійною загрозою ліквідації з боку Польщі.

Вважаємо, що, не відмовляючись від сюзеренітету польського короля, Українське гетьманство вже у цей час здійснило спробу забезпечити собі прихильність іншого династичного зверхника – султана Мегмеда IV. Згідно з дослідженнями М.Костомарова визнання османського протекторату над козацькою Україною датується 1649-1650 рр.¹¹ Додатковим підтвердженням цього факту є те, що на початку квітня 1649 р. турецький султан наказав кримському хану та силістрійському (очаківському) бейлербею підтримати Б.Хмельницького¹². Очевидно, саме на цей час припадає укладення торго-

⁵ Мицик Ю. Дипломатичне листування Османської імперії як джерело до історії Визвольної війни середини XVII ст. // *Международные отношения и государственные структуры в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе в XIV-XVIII вв.* – Запорожье, 1993. – С.44-45.

⁶ Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет. – К., 1993. – С.103; Пріцак О. Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною // *Український археографічний щорічник.* – К., 1993. – Вип. 2. – С.180.

⁷ Пріцак О. Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною. – С.177-192.

⁸ Цит. за: Степанков В. Проблема вибору протекції між Московською державою і Османською імперією у 1648-1654 роках // *Переяславська рада та українсько-російська угода 1654 р.: історія, історіографія, ідеологія.* – К., 2005. – С.24.

⁹ Флоря Б. Богдан Хмельницький і турецька “протекція” // *Київська старовина.* – 2001. – № 3. – С.92.

¹⁰ Там само.

¹¹ Костомаров Н. Богдан Хмельницький данник Османской Порты // *Он же. Исторические монографии и исследования.* – Кн.5. – Санкт-Петербург, 1905. – С.606.

¹² Степанков В. Проблема вибору протекції між Московською державою і Османською імперією. – С.27-28.

вельної угоди між Чигирином і Стамбулом, яка називалася “Договір між турецьким цісарем і Військом Запорозьким та народом Руським про торгівлю на Чорному морі” (т.зв. Чорноморська конвенція). У її першому пункті відзначалося, що “Цісар Й[ого] М[илість] Турецький дозволяє Козацькому війську та його державі плавати по Чорному морю до всіх своїх портів, міст і островів, по Білому (Середземному – *Т.Ч.*) морю до всіх своїх держав, островів та інших портів і до портів чужоземних володарів і християнських держав, а також по всіх ріках та містах, з якими мають вести торгівлю, товари, що їх захочуть продавати, купувати і міняти за своєю волею, зупинятись у портах, в'їжджати в них, коли захочуть, без жодної затримки, перешкоди і труднощів”¹³.

Історики Омелян Пріцак та Лариса Пріцак-Гвоздик засвідчують, що підписання другого “османсько-козацького” договору відбулося трохи пізніше – у другій половині 1650-1651 рр.¹⁴ Це підтверджується тим, що з огляду на незадоволення Московською державою прохання про військову підтримку, влітку 1650 р. козацька Україна значно активізувала свої відносини з Османською імперією. Спочатку гетьман звернувся до яничарського воєначальника в Стамбулі Бекташ-аги та очаківського бейлербея Мурад-паші по допомогу у відновленні стосунків із султаном Мегмедом IV. У відповідь турецьким володарем було направлено до Чигирини посольство на чолі з Осман-агою (Осман-чаушем), яке перебувало у гетьманській столиці з 30 липня до 5 серпня 1650 р.¹⁵ Наслідком перебування турецького урядовця в Україні став лист Б.Хмельницького до турецького султана. У ньому оговорювалися попередні умови, у разі задоволення яких Українське гетьманство погоджувалося на турецький протекторат. Чигирин зобов'язувався: “Проти кожного неприятеля стояти(на боці султана – *Т.Ч.*)”; “у держави Вашої цесарської (султанської – *Т.Ч.*) милості не вдиратися”; “у згоді перебувати з татарами... на віки в приятельстві ходити”; з відома султана і кримського хана свої “військові справи чинити”¹⁶. Чеський сходознавець Ян Рипка виявив лист Мегмеда IV до Б.Хмельницького від 10 серпня 1650 р., в якому зазначалося: «...повідомили ви нас, що ви вірно і щиро прагнете бути підданцем нашого могутнього двору і належати до числа слуг, обнятих нашою ласкою..., то і це ваше прохання вислухано, і ми вас у підданство прийняли...»¹⁷. Щоправда, схоже, що це султанське послання з невідомих причин так і не було відправлено до гетьмана.

Відповідь і пропозиції турецької сторони мав вислухати керівник українського посольства полковник Антін Жданович, який разом з Осман-агою прибув на початку вересня до столиці Османської імперії. Очевидно, протягом 7-20 вересня 1650 р. послани Хмельницького в результаті переговорів з великим візирем були узгоджені основні пункти майбутнього підданства Українського гетьманства султанській владі. Символом згоди Мегмеда IV взяти козацьку державу під свій захист було вручення А.Ждановичу перед від'їздом до України “булави дорогоцінної” для передачі її Б.Хмельницькому¹⁸. Разом з ним до Чигирини приїхав турецький посол Осман-ага, що

¹³ Собрание государственных грамот и договоров. – Т. III. – Москва, 1822. – С. 444-447; Документи Богдана Хмельницького. – С. 619-622; Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657. – К., 1998. – С. 67-70.

¹⁴ Пріцак Л. Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648-1657 рр. – Харків, 2003. – С. 127-141.

¹⁵ Michalowski J. Księga pamiętnicza. – Kraków, 1864. – S. 554-555; Флоря Б. Богдан Хмельницький і турецька “протекція”. – С. 93.

¹⁶ Архив Юго-Западной России, издаваемый временною коммиссиею для разбора древних актов (далі – Акты ЮЗР). – Т. VIII. – Санкт-Петербург, 1875. – С. 354; Пріцак Л. Вказ. праця. – С. 130.

¹⁷ Rypka J. Z korespondence Wysoke Porty z Bogdanem Chmelnickym // Z dejin Vychodni Evropy a slovenstva: Sbornik venovany Jaroslavu Bidloyi. – Praha, 1928. – S. 346-350.

¹⁸ Жерела до історії України-Руси. – Т. XII. – Львів, 1911. – С. 139; Флоря Б. Знач. праця. – С. 94.

повинен був викласти гетьману пропозиції султана. Він побував на прийомі у гетьмана на початку грудня 1650 р.¹⁹

Як дослідив Михайло Грушевський, українсько-турецькі переговори завершилися у березні 1651 р. “формальним признанням України васальною державою Отоманської імперії”²⁰. Такий висновок видатний вчений зробив на основі дослідження тексту султанської грамоти на ім’я гетьмана, де відзначалося про згоду турецького монарха протегувати Україні²¹. Прийняття гетьманом Війська Запорозького васальної залежності від Порти у 1651 р. підтвердив і видатний польський османіст Зігмунд Абрахамович²².

Про конкретні умови протекції існує свідчення австрійського дипломата І.Шміда, який у той час перебував у Стамбулі й повідомляв 10 березня 1651 р. до Відня про те, що козаки були звільнені від данини султану й мали одне зобов’язання – нести військову службу на користь нового сюзерена²³. Султан Мегмед IV також надіслав Б.Хмельницькому вишитий золотом кафтан, що в османській традиції міждержавних відносин означало визнання українського гетьмана за султанського підданого.

Однак коли дійшло до практичної реалізації цієї угоди, у відносинах між Чигирином і Стамбулом почали виникати певні труднощі. Навесні 1651 р. Б.Хмельницький відмовився виконувати вимогу в обмін на воєнну допомогу турків передати Порті Кам’янець-Подільський. Коли ж у червні кримський хан, всупереч своїм попереднім зобов’язанням, не підтримав українське військо в битві з поляками під Берестечком, гетьман звернувся з проханням до Мегмеда IV, щоб “кримським людям учинити ...допомогу” козакам²⁴. В обмін на такий наказ султана ханові Порти змусила Хмельницького погодитися на зміну попередніх домовленостей і тепер Українське гетьманство (так само, як Молдавія та Волощина) було змушене платити данину султану. Крім того, гетьман мав надати в розпорядження Османської імперії певну кількість війська для її участі у воєнних діях проти Венеції²⁵.

Після примирення з королем під Білою Церквою у 1651 р. Б.Хмельницький «виправдовуватися» перед султаном. Основною причиною українсько-польського перемир’я, як це виклав гетьман у листі до Мегмеда IV від 4 листопада 1651 р., було запізнення татарських орд при поєднанні з козацькою армією перед початком Берестецької битви. Але, незважаючи на це, Українське гетьманство залишалося у “братерському” союзі з Кримським ханством. Окрім того, Б.Хмельницький наголосив на своїй готовності й надалі визнавати верховність турецької влади: “...Як також хочемо бути віронопідданими і В[ашої] Ц[есарської] (тобто султанської – Т.Ч.) М[илості]”²⁶. Навіть більше, гетьман знову звернувся до султана з проханням дати наказ хану йти на підтримку козакам, адже “...ляхи, гарантовані укладеним миром, перейшли на відпочинок за Дніпро; побивши їх, легко примусимо решту піддатися під владу В[ашої] Ц[есарської] М[илості]”²⁷. Ці пропозиції були повторені й у черговому листі Б.Хмельницького до Мегмеда IV від 27 листопада того ж року²⁸.

¹⁹ Воссоединение Украины с Россией. Собрание документов (далі – ВУсР). – Т. II. – Москва, 1953. – С.185.

²⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. I. – К., 1996. – С.54.

²¹ Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów Polski i krajów ościennych w latach 1455-1672 / Opr. Z. Abrachamowicz. – Warszawa, 1959. – S.331.

²² Abrachamowicz Z. Comments on Three Letters by Khan Islam Gerey III to the Porte (1651) // Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge, 1990. – Vol. XIV. – №1-2. – P.137-138.

²³ Жерела до історії України-Руси. – Т. XII. – С.164.

²⁴ Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV, Jana Kazimierza / Wyd. K. Wójcicki. – Т. II. – Warszawa, 1846. – S.199.

²⁵ ВУсР. – Т. III. – Москва, 1954. – С.143.

²⁶ АГАД Варшава. – Ф. “Архів Коронний”, від. “Козацькі справи”, папка 42, спр.27, № 6; Документи Богдана Хмельницького. – С.226.

²⁷ Документи Богдана Хмельницького. – С.226.

²⁸ Там само. – С.233-234.

Наступного 1652 р., коли Ян II Казимир змусив українського гетьмана вибирати між польською і турецькою протекцією – у березні він запропонував йому негайно виступити у воєнний похід проти Османської імперії. Але Б.Хмельницький у дипломатичній формі відмовив королю. А через деякий час у листі від 24 червня 1652 р. до коронного канцлера А.Лещинського відверто заявив, що, якщо король не накаже припинити наступ на Україну, то він “змушений буде шукати собі іншого стороннього пана і чужої сили, яка зможе нас захищати”²⁹. Невдовзі ці погрози втілилися у відновлення гетьманом більш тісних дипломатичних стосунків з Османською імперією, а потім і з Московським царством.

На початку березня 1653 р. до Стамбула виїхало представницьке посольство козацької України. Як засвідчував турецький хроніст XVII ст. Наїма, Б.Хмельницький просив султана Мегмеда IV підтвердити своєю грамотою протекторат над Україною і як символ зміцнення сюзеренно-васальних стосунків надіслати йому прапор і тулумбас (барабан)³⁰. Б.Флоря, слідом за М.Грушевським, відзначав, що після здійснення відповідних актів Військо Запорозьке повинне було розглядатися як частина Османської імперії (на зразок Молдавії та Волощини), а військовий напад на нього мав розцінюватися як напад на саму імперію³¹. Йдучи назустріч проханням гетьмана, султан надіслав до України “велике” посольство на чолі з Мегмед-агою, яке перебувало у Чигирині від середини травня до кінця червня 1653 р. Турецький урядовець привіз султанську грамоту, де говорилося про те, “щоб був гетьман у підданих султана”³². Окрім того, він вручив Хмельницькому “корону (очевидно, шапку – *Т.Ч.*), і шаблю, і булаву, і бунчук, і кафтан”. Османський посол запевнив українське керівництво, що султан Мегмед IV надасть йому воєнну допомогу у вигляді 10 тисяч вояків силістрійського бейлербея й буде постійно захищати козацьку державу від іноземних вторгнень. Це були зобов’язання монарха Османської імперії як протектора України і водночас володаря-сюзерена відносно гетьмана-васала Б.Хмельницького³³.

Зобов’язання Українського гетьманства як залежної держави перед султанською владою визначалися пропозицією турецького посольства як такі, що охоплювали: 1) передачу під султанське управління Кам’янця-Подільського; 2) щорічну сплату данини у розмірі 10 тисяч золотих і 10 тисяч волів та овець; 3) надання Порті своїх військових підрозділів у разі необхідності³⁴. Також Б.Хмельницький разом з усією старшиною мав скласти присягу на вірність султану від імені всього населення України. Гетьману залишалося зробити один (але чи не найголовніший!) крок до правового оформлення угоди про васальну залежність Війська Запорозького від Османської імперії, а саме – скликати Генеральну раду, яка б легітимізувала попередній текст українсько-турецького договору.

Така рада відбулася наприкінці червня – на початку липня 1653 р., і на ній, після довгих суперечок, було відхилено не лише умови турецької сторони щодо підданства, а й положення українсько-турецького договору, укладеного перед тим гетьманом та султаном. Не останню роль у такому рішенні законодавчого органу козацької держави зіграв сам Хмельницький. Згідно з повідомленнями російських агентів зі Стамбула український правитель, відправляючи назад турецьких послів, говорив їм: “...города (Кам’янця-Подільського – *Т.Ч.*) не можу дати, ні іншої ніякої дані, я не маю держави

²⁹ БМЧ Краків. – Теки Нарушевича (далі – ТН), № 146, арк.211-216; Документи Богдана Хмельницького. – С.266-267.

³⁰ Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy do historii polskiej służących. – Т.І. – С.204-205.

³¹ Флоря Б. Богдан Хмельницький і турецька “протекція”. – С.98-99; Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. 2. – К., 1931. – С.784, 1545.

³² ВУсР. – Т.ІІІ. – С.289, 302.

³³ Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України. 1654-1657. – Частина І: 1654 рік. – Львів, 1996. – С.73.

³⁴ Там само.

багатої... тільки якщо люди військові, якщо знадобляться султану, бути мені готовим на його службу”³⁵.

Визнаючи номінально зверхність московського, царя Б. Хмельницький, незважаючи на заборону з боку протектора-сюзерена, продовжував дипломатичні стосунки з Османською імперією та Кримським ханством. У лютому 1654 р. (і це менше ніж через два місяці після Переяславської ради!) Хмельницький звертається до султана Мегмеда IV з проханням про заступництво Османської імперії та продовжує обмінюватися посольствами з його кримським васалом³⁶. Весною в Стамбулі перебували представники гетьмана, які отримали від султана згоду на продовження стосунків з Кримом³⁷. Саме тому 16 квітня 1654 р. Б.Хмельницький писав до кримського хана Іслам-Гірея, що Українське гетьманство “на вічні часи” не порушить взаємної присяги про “братерський союз” і “приятельство”³⁸. Показовою є оцінка Б.Хмельницьким у цьому листі своїх дій щодо прийняття московської протекції: “Що ж до Москви, з якою ми вступили в дружбу, то ми це зробили згідно з порадою Вашої Царської Милості (хана – Т.Ч.). А з усього бачимо, що ляхи стягають людей з різних земель на нашу загибель, то чому б ми не мали цього (домовленостей з Московською державою – Т.Ч.) робити? Бо краще мати більше друзів...”³⁹. У відповідь на це послання та посольство полковника С.Савича кримський хан у травні надіслав гетьману свою грамоту⁴⁰.

У березні 1655 р. Б. Хмельницький приймав у Чигирині турецького посла Шагин-агу. Після завершення переговорів з ним до Порти відправилися українські дипломати, які з кінця травня до липня перебували у столиці Османської імперії⁴¹. Головною темою переговорів знову були питання про “зраду” Кримського ханства та необхідність розірвання кримсько-польського союзу, заборону татарам нападати на Україну, про прийняття Українським гетьманством номінальної васальної залежності від султана тощо⁴². У відповідь на лист Мегмеда IV, де султан за результатами посольства відписував Хмельницькому, що «пропонуєш з цілим народом козацьким моєму порогові блаженності підданість і щирість, і з чистоти внутрішньої і зовнішньої виявляєш вірність і відданість. На котре підданство милостиво дається моя цезарська згода...»⁴³.

Гетьман наприкінці листопада 1655 р. відповідав, що “ми дуже раді були великій милості султана і знову будемо вірно служити нашому могутньому господареві (Мегмеду IV. – Т.Ч.)”⁴⁴. Окрім того, козацькі послі добилися того, що до Бахчисарая був висланий турецький урядовець, який від імені султана наказав татарам припинити во-

³⁵ Флоря Б. Вказ. праця. – С.101.

³⁶ Державний архів Львівської області. – Ф.26 «Львівський університет, р.1932», оп.4, спр.629; Czerewko W.-S. Przebieg działań wojennych Chmielnickiego w latach 1654-1655. – Lwów, 1932, s.82-83.

³⁷ Заборовский Л. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. – Москва, 1981. – С.47.

³⁸ Памятники, изданные Киевскою комиссиею (изд.2). – Т.III. – К., 1898. – С.193-196.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Акты ЮЗР. – Т.Х. – Санкт-Петербург, 1878. – С.588-597.

⁴¹ Заборовский Л. Зазнач.тв. – С.137.

⁴² Rypka J. Dalsi príspevek ke korespondenci Vysoke Porty s Bohdanem Chmelnickym. – S.213-214; Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.IX. – Ч.2. – С.1098 – 1099; Заборовский Л. Зазн. праця. – С.138.

⁴³ АГАД Варшава. – Ф.”Архів Коронний Варшавський”, відділ “Козацький”, № 60; Rypka J. Dalsi príspevek ke korespondenci Vysoke Porty s Bohdanem Chmelnickym – S.212-214; Мицик Ю. Нововиявлені документи з історії Національно-визвольної війни середини XVII ст. // Український історичний журнал. – 1998. – №6. – С.115-116; Федорук Я. Проблема турецького протекторату Богдана Хмельницького у 1655 році // Terra Cossacorum. Збірник на пошану д. і. н., проф. Валерія Степанкова. – К., 2007. – С.23 (рукопис).

⁴⁴ Документи Богдана Хмельницького. – С.461-463.

ювати з козаками і жити з Україною “у мирі та дружбі, як колись”⁴⁵. Тим самим гетьман намагався забезпечити підтримку турецького монарха своїм далекосяжним планам у Придунайському регіоні та відновити дружні стосунки з Кримським ханством. Силістрійський бейлербей Сіауш-паша, який відповідав за відносини Порти з Україною, ще на початку 1655 р. відзначав, що васальна підлеглість Чигирини Стамбулу мала відбуватися на таких самих умовах, як і Молдавського та Волоського князівств⁴⁶.

Турецькі послы неодноразово перебували у Чигирині й у 1656 та 1657 рр. Так, зокрема, наприкінці січня 1656 р. воєвода московського гарнізону в Києві повідомляв про те, що до Туреччини після переговорів з гетьманом відбули османські послы⁴⁷. Весною 1657 р. Б.Хмельницький сповіщав Стамбул про перебування у Чигирині посольства австрійського імператора Фердинанда III Габсбурга на чолі з П.Парцевичем, відправивши до Високої Порти посольство на чолі з Л. Капустою. 22 травня український представник був прийнятий Мегмедом IV⁴⁸. Під час цієї аудієнції український дипломат, очевидно, серед іншого звертався до султана з проханням вплинути на кримського хана, щоб той дотримувався мирних відносин з Українським гетьманством.

Зміст чорноморської політики Б.Хмельницького полягав у тому, щоб залучити на свій бік Османську імперію, перетворивши її на надійного союзника України (через набуття номінального васалітету), й таким чином позбавити турецького султана можливості за спиною Українського гетьманства вступити у коаліцію з Річчю Посполитою. Окрім того, мир зі Стамбулом передбачав також розірвання кримсько-польського союзу та мирні стосунки з Кримським ханством, воєнна допомога якого суттєво полегшувала ведення війни з Річчю Посполитою. Дуже важливим для економіки молодій козацькій державі залишався вільний вихід до портів Чорного моря для проведення міжнародної торгівлі.

Очевидно, що повною мірою втілити такі свої плани у життя Б.Хмельницькому не вдалося, адже татари періодично відмовлялися від підтримки Війська Запорозького й переходили на бік короля Речі Посполитої, що змушувало гетьмана знову шукати підтримки у Москви. Та й Османська імперія, яка була втягнута у війну з Венецією на Середземному морі, так і не змогла надати необхідної воєнної допомоги козацькій Україні ані в 1651, ані в 1653, ані в 1655 рр., тобто тоді, коли оголошувалося про підлеглість українського гетьмана турецькому султану.

* * *

Вже під час визвольних змагань 1917-1921 рр. посол України в Туреччині Олександр Лотоцький зазначав, що «непереможна сила життя робить те, що історичні сусіди – Туреччина та Україна, хоч не завше годилися в минулому, зате в майбутньому реально здійснять взаємне розуміння кінцевої для обох країн спільності у справах політики, економіки та культури»⁴⁹. Вважаємо, що ці влучні слова відомого вченого, громадського діяча, політика і дипломата залишаються актуальними й для сучасної Української держави. Адже, на нашу думку, саме активна зовнішня політика вітчизняної дипломатії, постійні економічні й культурні зв'язки в межах Балтійсько-Чорноморської геополітичної осі належать до завдань, найпріоритетніших для майбутнього нашої країни.

---

⁴⁵ Санін Г. Порты, Крым и страны Восточной Европы в 50-60-е гг. XVII в. // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. – Часть 2. – Москва, 2001. – С.37.

⁴⁶ Акты ЮЗР. – Т. XIV. – Санкт-Петербург, 1889. – С.562-564.

⁴⁷ Грушевський М. Історія України-Русі. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1164.

⁴⁸ Крип'якевич І. Турецька політика Богдана Хмельницького // Український археографічний збірник – Вип.10/11. – 2006. – С.157.

⁴⁹ Цит. за: Потульницький В. Теорія української політології. – К., 1993. – С.165.